

A 60 éves Pen Club és a béke

A 45. Nemzetközi Pen-kongresszus az évforduló jegyében zajlott le a francia Pen rendezésében, Színhelye: Lyon és Párizs. Időpontja: 1981. szeptember 21—25. Az előadások, kerekasztalok, viták, eszmecsere *A válság világa és a világ reménye* széles és hallatlanul időszerű témáját közelítették meg a legkülönbözőbb nézőpontokból. A több nyelven, pompás grafikai kiállításban megjelent kongresszusi értesítő *Littérature: espoir pour le monde en crise — Literature: Hope for a Crisis-Ridden World* címmel összefoglalja azokat a körülményeket, amelyek az írók felelősségét meghatározzák a válság szaggatta, háború fenyegette világban. Már az első kerekasztal — *Irodalom — hagyomány — alkotás: nyitott kérdések* — köré telepedve a résztvevők a következőkben határozták meg az eszmecserejük során érintendő szempontokat: civilizációnkat az audiovizuális közlés uralja; a kommunikáció — különböző minőségű — zene (inkább ritmus, mint dallam) és kép (mozi, televízió, képregény) csatornáin árad széles tömegek felé. Tiszavirág életű civilizáció ez, lemond az emlékezésről. A benne élő ember megtagadja, visszautasítja történelmét, lemond róla, s átengedi magát egy olyan jelennek, amely gyakran rémületteljes. A pillanatnyi látvány és hanghatás civilizációjában a nyelv elszűrkül, szegényessé válik. Hogyan tanítják, tanítják-e egyáltalán a nyelv használatát? — kérdezik a Pen-kongresszus vitaasztalának résztvevői. Újabb nyitott kérdés: eleget tesz-e az irodalomtatás annak a követelménynek, hogy az audiovizuális civilizációban élő ember szükségletévé tegye az irodalmat? A mindennapi legszükségesebb beszédre, csökevényes kommunikációra kényszerült ember keresi művelődési identitását. A nyelv, de még az irodalom is elidegenítő, megosztó hatású lehet. Tovább fokozza a kifejezés—fordítás—megértés nehézségeit az a körülmény, hogy az egyneműsítés, nivellálódás irányába ható tendenciák ellenhatásaként teljesen elfelejtett vagy alig beszélt nyelveket élesztzenek fel, és igyekeznek korszerű idiómaként működtetni.

Ugyanannak a kerekasztalnak a második kérdésköre az irodalmat, a kommunikációt, a könyvet fenyegető veszélyeket veszi szemügyre. A könyvkiadás jövedelmezősége, a könyvterjesztés üzleti követelményei megrövidítik a könyvek életét; egyre nehezebb kiadót találni a munkaiigényes szakirodalom számára. Referátumok és hozzászólások elemezték a könyv és a napilapok, a televízió, a rádió viszonyát, és kitértek arra a szerepre, amelyet az állam tölthet be annak érdekében, hogy a könyvet, az olvasást közszolgáltatássá tegye. Annál is sürgetőbb feladat ez, mivel a kultúra memóriát és gondolkodást ébren tartó támaszáként a könyvnek nem szabad közönséges termékké, kérészerű árucikké alacsonyodnia. Jogosan került szóba a kulturális cserék viszonylatában mutatkozó egyoldalúság, amelyre aggasztó példa a „nagy nyelvek” és a „kis nyelvek” között a fordítások vonatkozásában tapasztalt aránytalanság.

A könyvet, vagyis az olvasást, akár csak magát az alkotó embert, létében fenyegeti a világ politikai megosztottsága — ez a közhelyszámba menő, de drámai valóság tartalmú ténymegállapítás *A kultúra jövőjének* szentelt, harmadik ülés napirendjét kapcsolta az előző kerekasztal-témákhoz: „A világtörténelem olyan egyedülálló pillanatát éljük, amikor a megosztó erők, a tagadás erői (közöttük az elitelendők mellett olyanok is vannak, amelyekben a szellemi élet önvédelmi reflexeire ismerünk) szembenállnak a világot a megértés szellemében egyesíteni képes műszaki haladással.” Nem érkezett vajon el annak is az ideje, hogy az irodalom a maga változatos formáival az egyén és a közösség legfőbb értékeinek védelmezőjeként töltsen be szerepét? Értelmiségiek részéről is gyakran tapasztalható felelőtlenség ellenére, bürokratikus gépezetek, a szabadságot elfojtó politikai és gazdasági hatalmak nyomásával szemben az irodalom az alkotókészséget képviseli, képzeletet jelent, az érzékenységet táplálja, elmélyülést igényel, ébren tartja a tartós értékek megbecsülését, a múlt- és a jövőt tudat folytonosságára figyelmeztet. Ahhoz, hogy hivatását betölthesse, elengedhetlenül szükséges, hogy a kultúra az emberi jogok

között szerepeljen. Minden közösség felelős azért, hogy miként sáfarkodik saját kultúrájával.

A történelem, a költészet, a regény, a filozófia, az esszé, a kritika külön-külön és mindegyik a maga módján szembesít minket a tudással, amely egyre nehezebben követhető, és a művészettel, amely testetlenné válik. A kettő szétválása aggasztóan régóta tart. Az irodalomnak, amely legmagasabb rendű teljesítményei szintjén mindenkor arra összpontosította erejét, hogy sorsunk tudatára ébresszen, a modern technikák értékes segítséget nyújthatnak: ez a rendeltetésük. Az irodalom nem a társadalom szegényletes vagy szánalmas bajait elrejtő díszítmény, hanem a megbékélt világ lehetséges jövője.

Szilágyi Júlia

A NEMZETI KÉRDÉS A XIX. SZÁZADI MARXIZMUSBAN (Világosság, 1981. 6.)

Agh Attila azzal a megállapítással indítja tanulmányát, hogy Marx és Engels ugyan behatóan foglalkozott a nemzeti kérdéssel, maga a problémakör érdemben csak a századfordulón vetődött fel, és Lenin munkásságában nyerte el helyét a marxizmusban.

Forradalmi tevékenységük elején Marx és Engels a kapitalista termelési mód létrejöttét mint a tulajdonképpeni világtörténelem kibontakozását, két alapvető osztály világméretű létezésként és harcaként mutatták be. Felfogásukat és politikai prognózisait néhány fejlett kapitalista nyugat-európai ország aktivitásából és mások passzivitásából, illetve ellenállásából vezették le. Ázsia ébredése csak a XIX. század végén következett be, s ily módon Marx és Engels számára a nemzeti kérdés politikailag mindvégig másodrendű maradt. Marx, noha felismerte a nemzeti és osztálykizsákmányolás összefüggését, az 1840-es évek korai kapitalizmusából és egy közeli világorradalom (tévés) perspektívájából következően, eltúlozta a tőkés forradalom homogenizációs tendenciáit. Így történt, hogy mind a belső osztálystruktúrát, mind pedig a vilákapitalizmust illetően egy leegyszerűsített modellhez jutott. Feltételezte ugyanis, hogy a kapitalizmus terjedése feltartóztathatatlannal maga után fogja vonni a nemzetek egyesítését és egységesülését.

A világorradalom közeli perspektívájában Marx és Engels arra az álláspont-ra helyezkedett, hogy a vilákapitalizmus centrumán kívül eső nemzeti fejlődésnek már nincs kifutása, ennek következtében fel sem vetődött számukra, hogy a nemzeti kérdésnek elsődleges jelentősége van a szocialista átalakulás szempontjából.

A világorradalom stratégiája Marx számára a fejlett nyugat-európai proletariátusra épült, más szavakkal érvényesült nála egy „praktikus” Európacentrizmus.

Kétségtelen, hogy a nemzeti kérdés megítélésében Marx főként a „befejezett” angol és francia nemzeti fejlődésre volt tekintettel, s ez az optika meg is felelt az adott körülményeknek. Számunkra azonban — Agh Attila szerint — „már markánsan jelentkezik az elmentmondás a nemzeti kérdés marxi tárgyalásának »periferiális» jellege és a mai valóságban jelentkező súlya között. Ha egyebek mellett meggondoljuk, hogy manapság közel másfélszáz önálló nemzeti fejlődéssel kell számolni, a nemzeti kérdés pedig a második világháború után rendkívüli jelentőségű lett, teljesen indokolt az a következtetés, hogy mindez megköveteli a kérdés újrafelvetését egyfajta történelmi visszatekintésben is.”

A *Világosság* szerzője a továbbiakban leszögezi, hogy különös élességgel vetődött fel a nemzeti kérdés a századvég közép- és kelet-európai szociáldemokráta pártjaiban. A soknemzetiségű államokban felerősödtek ugyanis a nemzeti mozgalmak, s így elodázhatatlanná vált a munkásmozgalomhoz való viszonyuk tisztázása. Az első világháborút megelőző években — Otto Bauer, Karl Kautsky és Rosa Luxemburg tollából — tekintélyes irodalom született meg. E műveken végigvonul azonban a meglévő nemzeti keretek megőrzésének a törekvése. Kautsky például azt hitte, hogy rövidesen befejeződik a csehek beolvadása az osztrákokba, s ezért nincs értelme szorgalmazni a csehek, illetve más kisebb szláv népek nemzeti önállósodását! (E tekintetben Kautsky Engels nyomdokain jár, aki — mint ismeretes — a „történelem nélküli népek” gyűjtőfogalma alá vonva, reakciósnak, életképteleneknek minősítette őket!)

Más szociáldemokráta szerzők, közöttük J. Strasser, úgy vélekedtek, hogy a nemzeti kultúra nem a munkásság ügye, hanem a kispolgári értelmiség, amelynek egzisztenciális érdeke fűződik a nemzeti nyelv használatához. Ezzel szemben Otto Bauer — mint ismeretes — megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított — a kulturális-nemzeti autonómiára irányuló, a Karl Reuner ter-

vével érintkező elképzeléseiben — a nemzeti nyelvnek és művelődésnek. (A szerzőnk sugalmazta „történelmi visszatekintésben”, illetve a nemzeti kérdés mai újrafelvetésében Otto Bauer koncepciója is újraértelmezendő.)

Altalában azonban a kor szociáldemokrata teoretikusai és politikusai lebecsülték a nemzeti kérdés jelentőségét.

Áttérve az imperializmus korára és Lenin teljesítményére, Ágh Attila G. Arrighit idézi, aki Lenin érdemének tulajdonítja azt a megállapítást, hogy az imperializmus szükségképpen létrehozza a nemzeti felszabadító mozgalmakat. Ezzel kapcsolatban a szerző utal arra, hogy az első világháború előtt az imperializmus elméletét és a nemzeti kérdést illetően két — egymással ellentétes — értelmezés jött létre. Az egyik Hilferding, a másik Rosa Luxemburg nevéhez kapcsolódik. Egyszerűsített formában az első koncepció szerint csak nemzetek vannak, osztályok nincsenek (mivel az elnyomott és elnyomó nemzetek között világméretű osztályharc folyik), a másik felfogás pedig azt tartja: nincsenek nemzetek, csak osztályok, a tőke és a munka ellentéte ugyanis átnő a határokon.

Hilferding érdeme a nemzeti függetlenségi harc forradalmi potenciáljának és annak a perspektívának a felismerése, hogy a világforgalom centruma átkerül az elnyomott nemzetekhez. Rosa Luxemburg viszont — Hilferdinggel éles ellentétben — a nacionalizmus minden formáját a szocialista forradalom ellen ható tényezőnek tekintette. Míg Hilferding nem látta előre, hogy a nemzeti fejlődés az elnyomott országok többségében hosszú ideig előtérben marad, és elodázza a szocialista forradalomra való áttérést, Rosa Luxemburg figyelmét az kerülte el, hogy sajátos esetekben a nemzeti felszabadító harc a szocialista forradalom hajtóereje lehet, az elnyomott nemzetek szabadságharca pedig a szocializmus legfontosabb szövetségesévé vált.

Lenin koncepciója mindkét felfogás együttes bírálatként is felfogható, a nemzeti kérdés viszonylatában pedig mindmáig szilárd alapot nyújt a problematika tárgyalásában, és — tegyük hozzá — a megváltozott feltételek megszabta mai elemzésében. **G. E.**

A KÖVETKEZŐ JÉGKORSZAK

(The Sunday Times Magazine, 1981. 250.)

Sir Fred Hoyle vitatható asztronómiai elméleteiről híres. Új könyvében, a *Jég* címűben, azt próbálja bebizonyítani, hogy — amennyiben semmilyen emberi beavatkozás nem történik — egy újabb jégkorszak akár holnap beköszönhet.

Elmélete röviden a következő.

Közismert, hogy a Föld kontinenseinek helyzete nem állandó. Kb. 40 millió évvel ezelőtt az Antarktisz a Déli-sark felé kezdett csúszni, 20 millió évvel ezelőtt már lényegében jég borította. És akkor megkezdődött egy folyamat, melynek oka az, hogy a Nap közvetlen sugarai képtelenek a hó vagy a jég elolvasztására. A hó visszaveri a legtöbb sugarat, de a jégbe olyan mélyen és szétosztóan hatol be, hogy nagyon kicsi az olvasztó hatása. Felhőtlen ég esetén a Déli-sarkot több napfény éri, mint a déli félteke bármely más pontját, a Nap mégsem tud elolvasztani több mint egy milliméter vastag jégréteget évente. A Nap hatása annyira elenyésző, hogy az Antarktiszon végtelen sok hó gyűlne össze, ha időnként nem törnének szét, és nem esnének a tengerbe jéghegyek. Kb. 20 millió évvel ezelőtt kialakult egy bizonyos egyensúly a lehullott hóból nyert jég és a tengerbe hulló jég mennyisége között. Ugyanakkor ez a tengerbe hulló jég kezdte lehűteni a világ óceánjait, melyeknek túlnyomó része ma a szó szoros értelmében jéghideg, és csak egy vékony felületi rétegük meleg. Ez a vékony meleg réteg ment meg egyelőre minket a jégkorszaktól.

Az óceán mélyrétegeinek lehűlése következtében a Föld éghajlata egyre romlott. Kb. 10 millió évvel ezelőtt Alaszkában megjelentek a jéghegyek. Kétféle millió évvel ezelőtt a jég betört a mérsékelt égövre is. Egy darabig a „jég nélküli korszakok” hosszabbak voltak, mint a jégkorszakok. Az Északi-sark óceánjának végleges befagyása után azonban ez is megváltozott. Napjainkra a „jég nélküli korszak” átlagos időtartama 10 000 évre zsugorodott. Ez éppen annyi, mint amióta az utolsó jégkorszak véget ért.

S hogy mi lesz az új jégkorszak kiváltó oka? A tavaszi hóolvadást nem a nap sugarak, hanem a meleg levegő okozza. A levegő pedig az óceán felületén levő meleg vízrétegtől melegszik fel. Ez a réteg néhány száz méter mély, s habár az óceánok átlagos mélységéhez képest vékony, elég lenne ahhoz, hogy a következő tízmillió évben is távol tartsa a jégkorszakot, viszont nem biztonságos valamilyen véletlen közbejötté esetén. Ilyen véletlen lehet például egy vulkán kitörése. Megfigyelhető, hogy egy-egy nagyobb vulkánkitörés után a levegő hőmérséklete évekig kisebb. Hasonló jellegű, de nagyobb hatása lehet egy meteorit becsapódásának.

Vigaszt csak az nyújthat, hogy hasonló katasztrófa esetleg csak nagyon sokára történik. S hogyan lehet ellene védekezni? Erre a szerző a következő cikkében fog válaszolni. **L. S. J.**

Nemcsak az onkológusok kutatási témája, de mindannyiunknak, az egész emberiségnek közös nagy problémája a rák. Az Egészségügyi Világszervezet adatai szerint a második helyet foglalja el a halálokok listáján, mindjárt a szív- és érrendszeri megbetegedések után. Megnövekedett gyakorisága részben látszólagos, részben tényleges. Látszólagos, mert legyőztünk olyan — egykor veszedelmesebb — betegségeket, mint például a tüdőbaj, s megnövekedett az átlagéletkor; ezzel azonban helyet és időt adtunk a lassan és gyakran sokáig tünetmentesen dolgozó sejtburjánzások kifejlődésének. Tényleges viszont, mert a minden téren felhasznált szintetikus anyagok korát éljük; ezek sejtburjánzásához hasonlóan öntik el a világot, és valami kevés hányadukról tudjuk azt, hogy karcinogén-e vagy sem. Rákkeltőként tartanak számon sok olyan fizikai, kémiai és biológiai tényezőt, amellyel kapcsolatban céltalan, az egészséges szövet létezési normáit tiszteletben nem tartó sejtzaporodást észleltek. Ilyenek például a radioaktív sugárzások, a cigarettafüstből lerakódó bizonyos kátrányok, egyes vírusok. Közös rákkeltő mechanizmusuk talán bizonyos mutációk létrehozásában állana — ez egyike azoknak a problémáknak, amelyekre a mai tudomány még nem tud választ adni.

E tényezők egyikére, a feltételezett rákkeltő vírusokra tér ki az angol tudományos életől rendszeresen tájékozott kiadvány idézett számában Staniforth Webb. Írásának kérdőjeles címe: *Az első rák elleni oltás?* Kérdőjeles a cím több okból. Elsősorban azért, mert míg az állatok esetében biztos kapcsolatokat sikerült teremteni különféle rosszindulatú daganatok keletkezése és egyes vírusok között, az embernél a helyzet még függőben van. Tagadhatatlan azonban, hogy valamilyen összefüggésben kell lennie például az Afrikában viszonylag gyakran előforduló rosszindulatú Burkitt-féle limfómának az Epstein-Barr vírussal, amelyet éppen ennek a betegségnek a kapcsán fedezett fel két kutató: Anthony Epstein és Yvonne Barr. Ez a vírus a nyugati országok lakosságának nyolcvan százalékánál, a fejlődő országokénak pedig 99 százalékánál lelhető fel. Gyengébb reaktivitási egyéneknél serdülőkorban mononukleózist okoz, a lakosság kis hányadánál pedig — amint ezt 42 ezer ugandai gyermekben végzett mérések mutatják — Burkitt-limfómához vezet. E betegek mindegyikénél hiányosságok mutathatók ki a fertőzések elleni védekezés specifikus mechanizmu-

saiban. A betegséget tulajdonképpen az okozza, hogy a vírussal fertőzött és rosszindulatúvá vált B-limfocitákat nem ismerik fel a T-limfociták, amelyek szerepe ebben a folyamatban éppen a vírus által megátadott, tehát megváltozott antigén szerkezetű B-nyiroksejtek elpusztítása lenne. Hogy a hiányosság (a felismerés hiánya) a T-sejtek rovására írható-e, vagy a rosszindulatúvá vált B-sejteknek azzal a tulajdonságával magyarázható, hogy valamiképpen elrejtőznek a T-hadsereg elől — még megoldatlan probléma.

Tény az, hogy ennek a főleg Afrikában előforduló, de nálunk sem ismeretlen betegségnek, valamint egy másik, Dél-Kínában igen gyakori orr-garati rákos daganatnak a kapcsán igen komolyan felmerül a kérdés, hogy ennek a herpesz-vírusok csoportjába tartozó kórokozónak köze lehet-e a rosszindulatú sejtburjánzásokhoz. Ha a kutatás e tekintetben pozitív eredményre jut, akkor az endogén (öröklött védekezési) és exogén (környezeti) tényezők szerepének tisztázása mellett rá kell majd térni egy olyan oltás kikísérletezésére, utána pedig alkalmazására, amely védelmet nyújt az említett rákos megnyilvánulások ellen. Jelenleg a kísérletek olyan fehérjeszerkezetű antigének előállításánál tartanak, amelyek a szervezetbe olva megfelelő mennyiségű és szerkezetű antitestet, valamint hatékony T-nyiroksejteket hozzanak létre.

Ha minden jól megy, a bristoli és chungshani szakemberek közös munkájával megoldódik a nagy problémának egy jelentős, de kis részletkérdése. S ez aztán járható utat nyithat az újabb kutatások előtt — mert a rák problémája továbbra is bonyolult és nyitott. V. J.

KANDINSZKIJ ÉS A FORRADALOM (Rinascita, 1981. 5.)

Kandinszkijnak a forradalommal szembeni magatartása olyan agyonhallgatott és gyötrő kérdés, amellyel az európai szellemi élet nagyságai közül sokan kényyszerültek szembenézni. A forradalom után természetesen felajánlotta szolgálatait egy olyan hatalomnak, amely a kultúra gyökeres megújítását tűzi ki célul, s ezt a feladatot az értelmiségre bízta. 1921-ben pedig Németországba távozik, ahol saját útján halad tovább.

Kandinszkij bonyolult és látszólag elmentmondásos magatartását elemzi Giulio Carlo Argana. Kandinszkij egyrészt elhatárolta magát minden ideológiai-politikai tényezőtől, másrészt megbízatásokat vállalt a szovjet kultúrpolitika keretében, és teljes felelősséggérrettel vetette

bele magát a munkába akár a múzeumok vagy a művészeti oktatás megszerzéséről, akár a művészet szakmai feltételeinek kialakításáról volt szó. Kétségtelen, hogy végleges távozását 1921-ben éles nézeteltérések előzték meg, de ezek ebben az időpontban aligha lehetnek politikai természetűek. Számba jöhetnek azonban az elkötelezett művészeti mozgalmak, mint a Tatlin-féle produktivizmus, Pevsner és Gabo ún. realizmusa, Malevics szuprematizmusa, Chagall „imagination au pouvoir“-ja. Távozása folytán gyakorlatilag minden kapcsolatot megszakított hazája értelmiségi köreivel, és lezárult festészetének legjelentékenyebb korszaka, az ún. „lángész-korszak“ (Grohmann).

Első müncheni tartózkodásának idején (1896—1913) kapcsolatot tartott fenn az orosz értelmiségi elittel. Úgy érezte, küldetése van: segítenie kell Oroszországot, hogy lépést tarthasson Nyugat-Európával. Már egyetemi éveit alatt megértette, hogy az „oroszkérdés“ válsághelyzetbe jutott, és így a végső megoldás sem késhet soká. Úgy tűnt, hogy a szocialista forradalom programja lehetőséget nyújt egy újfajta művészeti élet kibontakoztatására. Visszatérve Oroszországba (1914-ben) már tudatában volt saját jelentőségének. Neve szorosan kapcsolódott a „der Sturm“-hoz; 1911-ben, Franz Marckal együtt megalapította a „Der Bleue Reiter“ nevű csoportosulást, amely felrótta a kubistáknak nagyon is mérsékelt forradalmi elkötelezettségüket, és hangsúlyozta az új csoportnak azt a meggyőződését, hogy a művészet képes változtatni a világ arculatán.

Lehet, hogy a háború űzte vissza hazájába; a lényeg az, hogy végül is Oroszországban maradt. 48 éves volt ekkor, tudta, hogy új fejezet kezdődik a művészettörténetben is, és ennek ő lesz az egyik legnagyobb képviselője. Szemtanúja volt a forradalomnak. Keveset írt róla, ám annál őszintébben: „Már az 1900-as évek elején vágyálom volt egy szélsőségesen drámai vagy éppenséggel tragikus kép megalkotása. Festettem is jó néhány ilyen képet. Egészen a forradalomig. Az ablakból néztem a forradalmat. Nyugodt voltam. Tragikum helyett rendet és nyugalmat éreztem. A sötét és mély színek vásznaimon élénkké és derűssé váltak.“

A drámai események egyáltalán nem (vagy alig) befolyásolták festészetét. A fordulat már négy évvel a forradalom előtt bekövetkezett művészetében, a figuratívról a nonfiguratívra való áttéréssel, de ennek a forradalomnak nem voltak ideológiai indítékai, sem politikai háttere. A művészetben, tudományban bekövetkező forradalmak szövetkezhet-

nek a politikai forradalommal, de nem azonosak vele. Amikor Kandinszkij arról ír, hogy a művészet rendjének semmi köze a természet rendjéhez, a művészet diszciplináris autonómiájára céloz. A művészetnek a természettől való függését tagadva egyben annak diakronikus szerkezetét is tagadja, és a szinkronikus szerkezet mellett foglal állást. A múzeumok újjászervezésének tervében azt javasolta, hogy a művek kronológiai elrendezését helyettesítsék a formális kategóriák szerinti bemutatással. Voltaképpen a történeti szemlélet tekintélyét tagadta ezzel, kevésbé lármásan, de sokkal keményebben, mint maguk a futuristák. A művészeti kultúra fogalmának értelmezésekor hangsúlyozta, hogy a sajátos és önálló kultúra összekapcsolható ugyan bizonyos diszciplinák területével (amelyek magukba foglalják a kutatást és a termelést, valamint a fogyasztást és az elosztást), ami azonban nem jelenti azt (és ez a Tatlinnal való nézeteltérés kiindulópontja), hogy a művész munkáját meghatározhatja a fogyasztás lehetősége. A festészet specifikumát nem lehet filozófiai posztulátumokból kiindulva magyarázni, a művészet filozófiája csak a művészetből vezethető le, és nem irányítja azt.

Grohmann a „lángész-korszak“ idején alkotott műveket bizonyos visszatérő témák, motívumok szerint osztályozta, ez azonban nem jelenti azt, hogy e képek idealista előtételések allegorikus megjelenései volnának. Kandinszkijnál a jelek önmagában van értéke, és nem egy bizonyos vonatkozással kapcsolatban, ezért a jelek csak tematikai csoportokat alkothatnak. Ez a törekvés könnyen megfigyelhető a színelvű kialakulásában, a görbe vonalakat, spirálisokat felhasználó ikonográfiában vagy abban a módban, ahogyan a jelek szétszlanak, egymással helyet cserélnek, mintha mágneses erő mozgatná őket. Ezt az önmagából kifejlődő dinamizmust nem lehetett kozmikus forrással magyarázni. A kép dinamikája az ábrázolás megtöréséből származik, a szétszóródott és majdnem feloldódott töredékek valóban megtalálhatók benne. Ez pedig azt jelenti, hogy ugyanaz az energia, amely felbontja a szerkezetet, újra is rendezi a képet, s ez az ábrázolás ellentétéként, tiszta minőségként jelentkezik. Ha a lángész-korszak egymást követő kompozícióiban és improvizációiban körvonalazódik valamiféle fejlődés, ez a kép megtisztulását, világosabbá és átfogóbbá válását jelenti. Akkor jelentkezik a világosság maximuma, amikor az ábrázolás felbontásának folyamata egybeesik a kép ki-formálódásával. Az a folyamat, amelyben egy adott rendszer felbomlása egy-

beesik egy másik, ellentétes rendszer kialakulásával, jellegzetesen forradalmi folyamat; más kérdés, hogyan illeszkedik a forradalomnak ez a felfogása a szovjet művészeti kultúrának abba az időszakába, amelyben az értelmiség egy bizonyosfajta műveltség létrehozására kötelezte el magát.

Számunkra világos, hogy Kandinszkij nem tudta alávetni a festészet forradalmát az ideológának, és még kevésbé volt képes politikai propaganda céljaira felhasználni. Chagall szellemi rokonságát az ő számára is színház, népünnepély, játék volt a forradalom. A Juliennek adott interjújában tiszteletteljesen polemikus megjegyzések találhatók azokról a festőkről, akik „a feketét fekete és a fehéret fehérre festik”. Világos célzás ez Malevicsre, akinek forradalmi integralizmusát nem tudta elfogadni. Kandinszkij számára ez kényszerválasztást jelentett volna a lét totalitása vagy nullitása között. Észrevette ennek a végletnek a veszélyét: „Túlzott és akadémikus visszahatásra várok.” Bekövetkezett.

Sokat vitatott, és talán döntő Tatlinnal és a konstruktivista materializmussal való kapcsolata. Kezdetben elfogadta a művészet és a termelés összekapcsolásának gondolatát; lelkesedés nélkül ugyan, de hajlandó volt az együttműködésre. Idővel azonban megalázó és időrabló tevékenységnek kezdte érezni az alkalmazott művészi munkát, és a már idézett interjúban nem is rejtette véka alá véleményét. Feltételezhető, hogy az INKOUK (Művészeti Kutatóintézet) programja körüli vitában tett javaslatainak a sikertelensége csüggesztette el végleg Kandinszkijt. Vele szemben Tatlin és a produktivizmus támogatói kerekedtek felül. Kiáltványuk így kezdődött: „A konstruktivista csoport célkitűzése egy konstruktív-materialista művészet kommunista kifejezése.” Valószínű, hogy a véleményeltérés nem annyira a művészet és a termelés kapcsolatának kérdésére vonatkozott, mint inkább a javasolt kézműves szintű megoldásokra. Tény az, hogy 1921-ben Kandinszkij elhagyta a Szovjetuniót, és Németországba ment azzal a megbízatással, hogy Weimarban három hónapig a Bauhaus módszereit tanulmányozza. Németországban is maradt a Bauhaus feloszlataiig.

A Bauhaus irányvonala nem sokban különbözött a szovjet konstruktivizmustól. De az erősen iparosodott Németországban a művészet függése vagy önállósága a termelés viszonylatában más feltételek között merült fel. Itt is a művészet alkalmazásának, alkalmazhatóságának kérdéséről volt szó, anélkül azonban, hogy a művész kézműves színvonalra kényszerült volna.

Kandinszkij nem azért maradt kint Németországban, mert művészi tevékenységét ott szabadabbnak érezte. Egy-egy iskolán belül a művészetnek ki kellett alakítania saját fegyelmét. Ez a fajta fegyelem azonban nem veti alá magát valamilyen külső (pl. geometriai) rendnek. Az avantgarde a forradalom kavargó népünnepélye után ismét rendről beszél, de ez nem eleve adott, hanem kiküzdött rend. Nem kiindulópont, hanem cél, ahova el kell jutni. S. Á.

KI NEM BESZÉL SZANGÓUL? (Pszichológia, 1981. 2.)

Egy közép-afrikai faluban francia nyelvet tanító nyelvészpár mesélte, hogy egyik tanítványukat egyszer a falun kívül igazoltatta a rendőr. A szangóul beszélő parasztfiú úgy próbálta kivágni magát a kellemetlen helyzetből, hogy a rendőr kérdéseire franciául válaszolt. Ezzel mintegy azt szerette volna jelezni az őt igazoltató „hatalmi közegnek”, hogy bizonyos szempontból ő is a „hivatali” nyelvet beszélők csoportjába tartozik, joggal elvárhatná tehát, hogy elnézőbben bánjanak vele. De a rendőr, ahelyett hogy méltányolta volna „a hivatalos közzel szemben mutatott előzékenységet”, felháborodottan utasította el az ő szemzőgéből „példátlanul szemtelennek” minősülő nyelvi stratégiát.

Miért mond itt csödöt az „előzékenység” nyelvi stratégiája? Wald Pál, a párizsi egyetem szociálpszichológiai laboratóriumának magyar szarmazási munkatársa, aki Philippe Poutignat-val együtt évek óta az afrikai többnyelvűség társadalmi-hatalmi összefüggéseit kutatja (lásd P. Poutignat—P. Wald: *Français et sango à Nouar — fonctions marginales du français dans les stratégies interpersonnelles*. In: *Plurilinguismes — normes, situations, stratégies*. Paris, 1979), válasz helyett újabb példát hoz föl a „nyelvi előzékenységre”: egy magas állású tisztviselő a vele készített interjú során elmondta, hogy bár hivatali dolgait mindig franciául intézi, ha magán-személyként kell valamelyik alacsonyabb beosztású hivatalnokhoz fordulnia, akkor „előzékenyen” szangóra fordítja a szót.

A kétfajta „előzékenység” végső soron ugyanannak a hatalmi helyzetnek a két ellentétes oldala; az alárendeltnek, ha a hivatal kedvében akarnak járni, igyekeznek franciára fordítani a szót; a hivatal emberei, ha kegyet akarnak gyakorolni, igyekeznek szangóul megszólalni. A helyzet értelmezését megkönnyíti, ha tudjuk, hogy a mai Közép-afrikai Köztársaságban, mely korábban a francia gyarmatbirodalomhoz tartozott (E-

gyenlítői Afrika), ma is a francia a hivatalos nyelv. A függetlenség előtt felnőtt nemzedék számára a francia nemcsak előírt nyelv volt, hanem egy társadalmi kategóriához való tartozás szimbóluma is. Az iskolázott afrikai tisztviselőt éppen iskolázottsága képesítette egyfajta hatalom gyakorlására, a francia nyelv ily módon együtt a hatalomban való részvétel státusszimbóluma. A franciayelv-használat a valóságos hatalmi rétegződésnek megfelelően tagozódik, és a beszélőnek e rétegződésben elfoglalt helyét jelöli. Ezzel szemben a szangó a Közép-afrikai Köztársaság elterjedt és a közigazgatási központokban mindenki által beszélt nemzeti nyelve. Eredetileg a francia gyarmatbirodalom közép-afrikai területeinek kontaktusnyelve volt, az Ubangi-folyó mentén lakó népek és törzsek cserekereskedelmi kapcsolataiban alakult ki és érvényesült. A közép-afrikai városok megjelenésével a szangó a nyelvileg kevert eredetű városi lakosság érintkezési nyelvvé vált. A közös nyelv később a városi identitás szimbólumaként falun is elterjedt, bár az eredeti etnikai nyelveket beszélő falusiak szangóhasználatára távolról sem olyan színes, rugalmas és folyékony, mint a városiaké. A hivatalos és a nemzeti nyelv történetileg adott státusa a lakosság számára könnyen áttekinthetővé teszi a többnyelvűségen belül hatalmilag szabályozott nyelvválasztási és nyelvváltási stratégiákat. Mindenki számára világos, hogy ki, mikor, hogyan és kihez beszélhet franciául: a személyközi nyelvi stratégia, a helyzetnek megfelelő nyelv megválasztásának kimondható „nyelvi etikettjét” (pozitív szabályait) könnyen meg tudják fogalmazni. Bármelyik városi középiskolás tanuló pontosan tudja a rá vonatkozó szabályt: „Ha belépek egy hivatalba, először franciául kell elmondanom a dolgokat, mert ez a tisztelet jele. Ha a hivatalnok szangóul válaszol, jó, akkor én is áttérhetek a szangóra” — mondja egyikük. A tisztviselő eleve magasabb státusban van, mint a diák, szangóul megszólítani őt olyan fokú bizalmasodást jelentene, legalábbis a diák részéről, amit csak egy a tisztviselőnél magasabb státusban lévő személy engedhetne meg magának. Egy középiskolai tanulótlól elvárható a franciatudás, mint-hogy ez egyben iskolázottságának a státusszimbóluma. De a státus nemcsak kötelez, hanem fel is hatalmaz a francia nyelv használatára. Nem akárki szólalhat meg franciául, csak az, akinek erre képesítése van. Aki nem járt iskolába, vagy nem részese a hatalomnak (ami végső soron ugyanaz), „annak csak szangóul van joga beszélni” — mondja ki a szabályt egy másik megkérdezett diák.

Ezek a szabályok a valóságos hatalmi viszonyok és az ezekről tett kijelentések „szociológiai” szintjén jól tükrözik a lehetséges nyelvi repositást. A nyelvészházaspár elmesélte példa „előzékenységi kudarca” azonban olyan helyzetre utal, ahol a szabályok nem működnek. Wald Pál szerint az ilyen esetek megértéséhez nem elég a szabályokra pozitív módon rákérdezni. A választott interperszonális stratégia csődjét ugyanis nem lehet szabályok formájában kifejezni. Célravezetőbb tehát, ha a klasszikus kérdéseket (ki, mikor, mit, hogyan, kihez beszél franciául) megfordítjuk, és azt kezdjük feszegetni, kinek kihez nem tanácsos franciául szólnia, és ki van olyan helyzetben, hogy a kimondott és mindenki által ismert szabályok fellazítását ajánlhatja. A fiatalember esete a rendőrral arra utal, hogy nem elég a franciául való megszólalás „jogával” rendelkezni. Ezt a „jogot” indokolni, bizonyítani is kell. A zavart itt az okozza, hogy a nyelv választási stratégiákat megütöztető személyek egyike sem beszél „városi szinten” a franciát. A fiú franciatudásával szeretné igazolni, hogy a hivatal emberével azonos társadalmi kategóriában van. Ez a kategória azonban számára a franciául tudók, a rendőr számára a francia használatára jogosultak kategóriája. A fiúnak franciatudásával kellene bizonyítania francia beszédének jogosultságát (tehát azt, hogy ő is a bizonyításra jogosultak kategóriájához tartozik). A jogosultság nyelvi bizonyítását a rendőr esetleg elfogadhatja (szintén viszonylagos franciatudása alapján), de mivel hatalma bizonyítására neki más attribútumai is vannak (pl. egyenruha, rangjelzés), a bizonyítás jogosultságát módjában áll kétségbe vonni. A kimondható és kimondott szabályok alkalmazását Wald Pál szerint az teszi ez esetben bizonytalanná, hogy a fiúnak a bizonyítás jogosultságát is bizonyítania kellene. A rendőrnek ezzel szemben nem kell bizonyítania azt, hogy rendőr, továbbá az egyenruha viselésének jogosultságát sem kell igazolnia a fiú előtt. Ezért számára nem lenne kedvező elfogadni egy, a franciatudás bizonyítására felszólító javaslatot. Ha franciául válaszolna, rögtön kiderülhetne, hogy annyira sem vitte a franciában, mint „bármelyik iskolázott paraszt”. A rendőr nem választhat egy olyan nyelvi stratégiát, amely kétségessé tenné „szangóul” egyértelmű hatalmi helyzetét.

A második példa magas állású tisztviselőjét, akárcsak a rendőrt, státusa egyértelműen a francia nyelv használatára kötelezné. Jó franciatudása ugyanakkor megkímélné őt attól, hogy alárendeltjeivel szemben a rendőrhöz hasonló hely-

zetbe kerüljön. Míg a rendőr azért nem tartotta be a szerepek szabályát, mert ezzel hátrányos helyzetbe hozta volna önmagát, a „főnök“ azért engedheti meg magának a szabályszegő „nyelvi előzenyiséget“, mert franciatudásának latba vetése nélkül is elegendő hatalmi attribútummal rendelkezik ahhoz, hogy megmaradjon előnyös helyzetében. A hatalom külön nyelvi jelöléséről való lemondás másrészt felmenti a beosztottakat attól, hogy státusukat nyelvileg is bizonyítaniuk kelljen.

Wald Pál a szereposztás és szerepválalás itt bemutatott konfliktusaiból vonja le azt a következtetést, hogy a társadalmi pozíciókat nemcsak betölteni, hanem felépíteni és indokolni is szükséges ahhoz, hogy a kimondott szabályhoz („a hatalmi státus a francia nyelv használatára kötelez“) alkalmazkodni — illetve attól eltérni — lehessen. A kimondott szabályok fellazítását is csak az kezdeményezheti (a hatalom nyelvi attribútumairól csak az mondhat le), aki hatalmi státusát kétségbevonhatatlanul tölti be. A szerep vállalása tehát a funkcionális kétnyelvűség körülményei között nemcsak

a beszélőtől, hanem a beszédpartnerekélt vagy valóságos hatalmi helyzetétől is függ. Továbbá az sem közömbös, hogy a beszélő hogyan értelmezi ezt a hatalmi helyzetet. A helyzetértelmezésben viszont nincsenek kifejezhető szabályok. A nyelvvalasztás és ennek az értelmező számára való szimbolikus jelentése egyaránt intuitív jellegű, nem tudatos döntés eredménye. A kérdés itt már nem az, hogy valakihez adott helyzetben milyen nyelven kell szólni, hanem hogy ki miért *nem* beszél szangoul. Vagyis: mi kell ahhoz, hogy valaki megengedhesse magának a francia beszédet, és kire nézve milyen következményekkel jár a kimondott szabályoktól való eltekintés. A partner stratégiájának a felismerése, a helyzetértelmezés a saját stratégialehetőségek körétől függ. Másként értelmezi a saját és mások nyelvvalasztási stratégiáit, aki a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyéből adódóan a stratégiák széles körét választhatja, s másként az, akinek a francia nyelvnek mint hatalmi szimbólumnak a kisajátításáért folytatott játékában mindig ugyanazt a stratégiát kell követnie. **A. J.**

Macsikássy József: Madéfalvi veszedelem